

УДК 050 (477)
Григорій Рудий

РОЗВИТОК ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ Й УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ 1917 – 1918 рр.)

В статті розкрито роль і місце державних установ, просвітницьких організацій, громадськості у розвитку видавничої справи за часів Центральної Ради і Гетьманату в оцінці публіцистики. З'ясовано основні аспекти діяльності українських видавництв, особливості функціонування друкованого слова в складний період українського суспільства.

Вивчення історичних джерел і досвіду української державності попередніх епох має важливе практичне та теоретичне значення, оскільки покликане служити формуванню громадянського суспільства, будівництву демократії в Україні. У цьому зв'язку набуває актуальності питання про українську періодику, яка представляє багату джерельну базу для вивчення сфери побутування українського друкованого слова.

В історичній науці відсутні спеціальні комплексні дослідження, які б розкривали загальні тенденції становлення і розвитку видавничої справи на підставі газетних джерел за часів Центральної Ради і Гетьманату. Об'єктом вивчення радянських джерелознавців була більшовицько-радянська преса, а дослідники діаспори, переважно зосереджували основну увагу на виданнях націонал-демократичного спрямування.

Окрему групу джерелознавчої літератури складають дослідження про становлення періодичної преси за доби визволь-

них змагань українського народу 1917 – 1920 рр. створену в 90-х рр. ХХ ст. Значне місце серед них належить працям дослідників української преси Науково-дослідного центру періодики, який був створений 1993 р. при Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України. Науковцями Центру підготовлено і видано матеріали шести Всеукраїнських науково-теоретичних конференцій. «Українська періодика: Історія і сучасність», сім випусків «Збірника праць Науково-дослідного центру періодики», в яких опубліковано низку цікавих статей, повідомлень про висвітлення періодичними виданнями розвитку видавничої справи за доби Центральної Ради і Гетьманату. Побачили світ монографічні дослідження, присвячені різним аспектам зародження і функціонування української періодики в Західній Україні.

Однак досі, немає окремої праці, яка б вичерпно дослідила процес відродження українського друкованого слова у досліджуваній період за матеріалами тогочасної преси. Саме тому в пропонованій статті йтиметься про роль і місце державних установ, просвітницьких організацій, громадськості у розвитку видавничої справи за часів Центральної Ради і Гетьманату в оцінці публіцистики.

Помітне місце на сторінках періодичних видань посідають публікації, що віддзеркалюють видавничий процес за доби Центральної Ради. За підрахунками автора, видавнича проблематика в цей час становить 26,3% серед газетних матеріалів, що відбивали видавничий процес у 1917 – 1920 рр. Про тематичне спрямування газетної періодики див. таблицю №1.

Таблиця №1 (%)

Висвітлення в українській пресі основних напрямів розвитку видавничої справи за Центральної Ради

Основні напрями				
Заснування, діяльність, закриття видавництв	Видання суспільно-політичної та історичної літератури	Випуск навчальної літератури	Видання художньої літератури	Видання науково-популярної літератури
13,2	24,7	22,6	20,7	18,8

Як свідчить таблиця, у досліджуваній період найбільше публікацій присвячено виданню суспільно-політичної та історичної літератури. Це пояснюється тим, що після повалення самодержавства помітно активізувалася політизація українського суспільства і політичні пристрасті відсунули національно-культурну роботу на другий план, а це спричинило масовий випуск історичних книжок, брошур про минуле України, політичної і агітаційної літератури. Видавничий процес докладно відобразила тогочасна газетна періодика. Водночас на сторінках періодичних видань значне місце займають публікації про заснування і діяльність українських видавництв, видання художньої та навчальної літератури.

Тепер розглянемо жанрову палітру газетних матеріалів з проблем видавничої справи.

ТАБЛИЦЯ №2(%)

Жанри				
Стаття	Кореспонденція	Хроніка	Допис	Лист
12,3	13,8	64,6	5,2	4,1

Наведені дані дозволяють зробити висновок про те, що провідною формою висвітлення діяльності українських видавництв була хроніка.

Характерно, що українська преса відбила не тільки кількісний, а й якісний рівень тогочасного видавничого процесу. До 1917 р. у Києві було тільки дві українські книгарні – В.П.Степаненка і видавництва «Час». Прибутки в них були такі мізерні, що власники ледве утримували їх. Проте з відродженням державності в Україні поступово налагоджується розвиток українського книговидавництва. На шпальтах газет широко відображено процес створення нових видавництв, друкарень, книгарень. Так, «Черниговская земская газета» опублікувала кореспонденцію від 5 січня 1918 р. про утворення у Чернігові Українського видавничого товариства «Сіверянська думка», метою якого було друкування і видання культурно-просвітницької літератури,

переважно українською мовою. Фундаторами товариства стали Василь Базилевич, Юрій Виноградський, Дмитро Дорошенко, Вадим Мондзалевський, Олександр Соловійов, І.Хмільовцев, Ілля Шраг¹

Широко висвітлювалося у пресі й заснування харківського видавництва «Народ»². Тогочасна газетна періодика містить чимало публікацій про відродження українського видавництва у Катеринославі, яке за перший рік своєї діяльності видало 21-у книжку тиражем 34 000 примірників³. У жанровому вигляді ця інформація представлена хроніками та кореспонденціями, інколи статтями. Крім цього, на шпальтах періодичних видань трапляються публікації, що розкривають актуальні проблеми подальшого розвитку видавничої справи в Україні. Цікавою є одна із статей Івана Челюка в газеті «Дніпро» від 19 листопада 1917 р. про створення Українського видавничого кооперативного союзу. Найбільш докладно і глибоко відбили діяльність українських видавництв газети «Нова Рада», «Робітничка газета», «Відродження», «Вістник товариства «Українська хата» в Херсоні», «Вістник товариства «Просвіта» у Катеринославі», «Дніпро», «Черниговская земская газета». Під рубриками «Книжні новини»⁴, «Нові видання»⁵, «Літературні новини»⁶, «Новини української літератури»⁷, «Бібліографія»⁸ постійно публікувалися інформаційні повідомлення про випуск українських книжок. Як свідчить аналіз публікацій, провідне місце на сторінках тогочасної періодики займали матеріали про видання літератури політично-агітаційного характеру. У досліджуваний період видавництва України – «Стяг», «Шлях», «Слово», видавництво Череповського, «Вернигора» та інші випустили кілька сотень найменувань таких видань⁹. Тут і популярна історична література і біографії видатних українських діячів, брошури на теми політичного та культурного життя. Слід відзначити, що ці праці були написані як маловідомими широкому загалу авторами, так і відомими популяризаторами-фахівцями. Серед них книжки Михайла Грушевського «Вільна Україна», «Хто такі українці і чого вони хочуть»¹⁰,

Софії Русової «Чехія і її національне відродження»¹¹, Бориса Грінченка «Як жив український народ», Марії Загірньої «Про виборче право»¹² та ін.

Тогочасна періодика регулярно інформувала громадськість про видання історичної літератури. На шпальтах газет з'являється чимало публікацій про випуск таких капітальних видань, як «Ілюстрована історія України» й чотиритомна «Всесвітня історія» Михайла Грушевського, нове видання «Української історії» Григорія Коваленка, «Іван Виговський» Бориса Грінченка, «Запорозькі вольности» Михайла Комара, «Про прилучення України до Москви» В.Пічети,¹³ «Збірка історичних оповідань» А.Кашенка¹⁴ та ін.

Є в часописах інформаційні повідомлення про вихід книжок з історії української літератури й публіцистики. Серед них нове доповнене видання «Історія українського письменства», «Тарас Шевченко, життя його та діла» Сергія Єфремова,¹⁵ полемічні твори: «Листи з України Наддніпрянської» Бориса Грінченка, й «Листи на Україну Наддніпрянську» Михайла Драгоманова,¹⁶ доповнене видання «Української справи» Петра Стебницького. Зазначена група джерел представлена аналітичними жанрами, а – інколи статтями-рецензіями. Типовою є одна з рецензій на книжку Івана Огієнка «Українська культура». В ній, зокрема, відзначалося, що праця цікава, написана гарною мовою, цілком наукова, але досить популярна, «перейнята щирою любов'ю до України і її культури».¹⁷ Газетна періодика містила й значну кількість публікацій про випуск художньої літератури. Відзначимо, що більшість з них – перевидання художніх творів попередньої доби. Особливо широко подана інформація про випуск поетичних збірок. Це, насамперед, інформація про перевидання двотомника «Кобзаря», окремих творів та збірок Т.Г. Шевченка, поеми «Панські жарти» Івана Франка, нового видання першої збірки Олександра Олеся «З журбою радість обнялась», «Маленький декламатор» для «Просвіт» – укладач Гнат Хоткевич. Зокрема, в декламаторі, крім революційних маршів,

вміщено поезії Володимира Самійленка, Олександра Олеса, Григорія Чупринки, Івана Франка, Павла Грабовського, Христі Алчевської, Павла Тичини та ін.¹⁸

Газетна періодика не обминала своєю увагою і вихід прозаїчних творів. Це і збірка оповідань Спиридона Черкасенка «Вони перемогли», оповідання «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського, «Запорожці» Івана Нечуя-Левицького, «Півтора оселедця» Олени Пчілки,¹⁹ казки «Пан та чабан» О.Романової.²⁰ З драматичних – творів «Останній сніг» Людмили Старицької-Черняхівської і в гарному перекладі Володимира Самійленка «Тартюф» Мольєра.²¹ Газетні матеріали про випуск української літератури подані широкою палітрою аналітико-синтетичних жанрів: від замітки до статті з досить високою інформативною насиченістю.

Чільне місце на сторінках періодики посідали публікації про видання навчальної літератури українською мовою. Серед них трапляються повідомлення про роботу Генерального секретарства освітніх справ, Українського товариства шкільної освіти в справі видання шкільних підручників.²² З огляду на тогочасну скрутну ситуацію з українськими шкільними книжками в пресі опубліковано звернення голови Українського товариства шкільної освіти Івана Стешенка «На увагу громадянства в шкільній справі», де висвітлено завдання та практичні заходи товариства щодо друкування шкільних підручників українською мовою.²³ На сторінках української преси опубліковано й звернення видавничої комісії Міністерства освіти до учителів України, в якому пропонувалося надсилати рукописи шкільних посібників, щоб можна було розпочати друкування підручників з допомогою держави.²⁴

У тогочасній періодиці знаходимо також докладний огляд наявної навчальної літератури житомирської книгарні Михайла Черкавського,²⁵ список підручників з українознавства в київській книгарні «Час»,²⁶ поради бібліотечним працівникам, які книжки треба придбати для бібліотек україн-

ських початкових шкіл.²⁷ Крім цього, повідомлялося про випуск «Українського букваря» Софії Русової і про закінчення роботи з художнього оформлення української абетки відомого українського графіка, професора Української Академії мистецтв Георгія Нарбута.²⁹ Періодично друкувалися критичні матеріали про недоліки в справі видання навчальної літератури з української мови. В одній з кореспонденцій йшлося про низький рівень кишенькового українсько-російського словника, випущеного кам'янець-подільським видавництвом «Книжник». Автори словника, добре не володіючи українською мовою, механічно вибрали суто українські слова, причому найважчі. А далі автор кореспонденції пише: «Не заходячи ні в яку критику щодо цього словника, можна лише сказати, що доброї «фацки» заслуговують і автори словника і видавництво, по-перше, за дурачіння довірливого люду, а по-друге, за свого роду провокації української мови».³⁰

Важливе місце на шпальтах газет відводилося матеріалам про заснування нових українських часописів та їх діяльність. Зокрема, тогочасні газети проінформували громадськість про підготовку до видання українського сатиричного журналу «Гедзь», вихід журналу для дітей «Волошки»,³¹ часописів «Рілля», «Вільна Українська школа», «Сонце України»³² та ін. У періодичних виданнях повідомлялося про зміст 2 – 3 книжок «Літературно-Наукового вістника», журналу «Будяк»,³³ вміщена рецензія К. Вегери на 2 – 3 числа юнацького літературного органу «Перший крок».³⁴ Заслуговує на увагу рецензія редактора газети «Нова Рада» Андрія Ніковського на матеріали першого номера літопису українського письменства – журнал «Книгарь», який, за планом, мав вмішувати спочатку статті про літературні і видавничі справи, потім критику і бібліографію та видавничу хроніку, а в кінці – реєстри нових книжок під заголовком «Нові видання» надіслані до редакції «Книгаря». В рецензії А. Ніковський твердить: «Можна бути певним, що видання це згодом поширюватиметься, бо ж не може того бути, щоб

наша книжка впала, нехай на місце теперішнім метеликам, політичним брошурам, агітаційним листкам прийде інша книжка – шкоди не буде. Навпаки буде щось краще і замість того, щоб на всі гласи вопіять про автономію України, час уже автономній Україні дати добірне, культурне читання». ³⁵ У жанровому вигляді подібні інформації представлені як малими формами – хроніками, кореспонденціями, так і великими – статтями-рецензіями.

Отже, аналіз газетних матеріалів, що відбили становлення видавничої справи за доби Центральної Ради, дає змогу зробити висновок, що українська преса досить докладно висвітлювала видання української книжки у досліджуваній період.

Загалом за перший рік Української революції кількість українських видавництв зростає з 14 до 78. ³⁶ Особливий інтерес для історика, на нашу думку, мають джерела, що відобразили процес розвитку книговидавництва за доби Української держави. З травня по грудень 1918 р. майже не було дня, щоб не з'явилося якесь нове видання. За цей період випущено близько 1000 нових видань української літератури. Провідники української культури виходили з того, що мало забезпечити державі самостійність формальними актами. Засновувати її слід на міцному ґрунті самостійності національної культури, яку можна досягнути лише за умови, коли всі здобутки світової науки, освіти, культури надаватимуться підростаючому поколінню рідною мовою.

Аналіз газетної періодики свідчить, що випуск літератури мав і практичний характер. Виходили шкільні підручники, інша навчальна література, довідкові й інформаційні видання, значно менше випускалося агітаційно-пропагандистської літератури, характерної для першого року Української революції. Видавалися нові твори класиків української літератури й популярних тогочасних авторів.

Тематичне спрямування газетної періодики щодо висвітлення видавничого процесу в Українській Державі видно з таблиці №3.

Таблиця №3 (%)

Основні напрями				
Заснування, діяльність, закриття видавництв	Видання науково-популярної літератури	Випуск суспільно-політичної та історичної літератури	Видання художньої літератури	Випуск навчальної літератури
13,3	21,4	15,4	22,6	27,3

Отже, найбільше газетних матеріалів публікувалося про видання навчальної, художньої та науково-популярної літератури. Загалом, за нашими підрахунками, тема розвитку видавничої справи за доби гетьманської держави становить 42,1% серед публікацій про видавничий процес у 1917 – 1920 рр. в Україні.

Розглянемо жанровий склад газетних матеріалів з проблем розвитку українського книговидавництва.

Таблиця №4(%)

Жанри			
Стаття	Хроніка	Кореспонденція	Допис
24,6	65,7	8,2	1,5

Аналіз публікацій за жанрами показує, що хроніки і статті були основними формами газетних публікацій з проблем видання української книжки.

Помітне місце на сторінках преси відводилося заснуванню нових видавництв, друкарень, книгарень. Влітку 1918 р. лише у Києві було 15 міцних українських видавництв, причому 8 з них мали власні друкарні, де друкувалася тільки українська література.³⁷ Поряд з ними активно засновувалися книгарні. Крім того, багато які місцеві російські та польські книгарні торгували й українськими книжками. Про те, наскільки зріс попит на українську книжку, може свідчити хоч би такий факт: товариство «Час» у трьох своїх київських книгарнях та четвертій кам'янецькій ви-торговувало за один день набагато більше, ніж раніше за цілий рік. Тому не дивно, що в багатьох залізничних кіосках зникли російська книжка і преса, поступившись місцем українській.³⁸ 11 друкарень працювали у повітах Харківської губернії.³⁹

Українська преса регулярно повідомляла своїх читачів про діяльність видавництва. Особливу увагу періодика приділяла великим книгарням і видавництвам. Серед них виділялася книгарня «Киевская старина», якою завідував Сергій Єфремов. А безпосередньо її роботою керував майже упродовж 20 років Василь Степаненко. Великою була й книгарня, що утворилася на базі колишнього видавничого товариства «Вік». Завдяки прихильному ставленню гетьманського уряду та енергійним заходам деяких її нових членів – Максима Синицького, Василя Короліва-Старого та інших – «Час» став великим акціонерним товариством з капіталом 100 000 крб. Реорганізоване таким чином товариство розгорнуло широку видавничу і книготорговельну діяльність як в Україні, так і за кордоном. Наступна – давня книгарня Є. Череповського під назвою «Малоросійська», заснована ще до 1917 р. Євген Череповський, великий український патріот, почав інтенсивно видавати українські підручники, зокрема Івана Огієнка. Маючи менші за інших адміністративні видатки, його підприємство досягло найкращих фінансових успіхів. Чимало газетних матеріалів є про видавництво «Вернигора». Воно знаходилося в Києві, але мало філіал у Відні. Очолював його Павло Кашинський. Видавництво друкувало переважно підручники, мапи, дитячі книги, брошури, листівки тощо. До великих українських видавництв належала й «Робітничка книгарня». Вона, крім загального асортименту українських книжок, видавала твори Володимира Винниченка та інших письменників і громадсько-політичних діячів лівого спрямування. Широку діяльність розгорнуло видавництво «Книгоспілка», засноване у 1917 р. у Києві, очолював його Микола Стасюк. Воно спеціалізувалося на випуску художньої та науково-популярної літератури. Важливе місце займало серед тогочасних українських видавництв та книгарень видавниче товариство «Друкар». Навколо нього гуртувалися такі визначні українські наукові і культурні діячі, як Микола Біляшівський, Григорій Голоскевич, Павло Зайцев, Володимир Міяківський,

Вадим Модзалевський, Георгій Нарбут, Софія Русова, Кость Широцький та ін.⁴⁰

У тогочасній українській періодиці є чимало матеріалів і про видавництва «Дзвін», «Криниця», «Вернигора», «Сяйво», «Союз», «Сіяч» та ін. Зокрема, газетні матеріали широко висвітлювали роботу Всеукраїнської кооперативної видавничої спілки, заснованої у 1918 р., до складу якої ввійшли лише кооперативи та кооперативні спілки. Головою ради цього великого об'єднання.... став Федір Крижанівський. Всеукраїнський кооперативний видавничий центр поставив своїм завданням видання книг з проблем кооперації, підручників з алгебри для середніх шкіл, науково-популярної літератури про мінеральні багатства та промисловість України. Планувалося також видання творів видатного українського письменника Івана Франка.⁴¹

З метою поширення української книги, друкованої закордоном, Рада Міністрів прийняла закон, за яким було скасовано мито, що накладалося на закордонні видання українських книг, нот і мап. Цей закон стосувався всіх українських видань, з якої б країни їх не ввозили.

Майже вся тогочасна преса повідомляла громадськість про утворення Державного книжкового видавництва. За його статутом книжки мали друкуватися тільки українською мовою, мали покращений художній вигляд для того, щоб якомога швидше доходили до читачів, ціни на українську книжку не могли перевищувати її собівартості.⁴² Газетна періодика містила також інформацію про заснування і діяльність видавничого відділу при Міністерстві народної освіти і мистецтва, основним завданням якого були: 1) збирати матеріал для друкування підручників; 2) надавати на певних умовах допомогу видавництвам, коли вони мають певні і перевірені міністерськими комісіями матеріали; 3) створити Центральне інформаційне бюро для збирання даних про всі книжки, які видаються на теренах України.⁴³ З цієї метою у пресі опубліковано звернення видавничого відділу Міністерства освіти до всіх авторів і видавництв Української

держави, а також і з Австрійської України з проханням регулярно надсилати у двох, або хоч в одному примірнику всі свої друковані видання, що могло згодитися для української школи: шкільні підручники, мапи, картини, таблиці, педагогічні видання, книжки для шкільних бібліотек тощо.⁴⁴

На шпальтах газет постійно публікувалися інформаційні повідомлення про випуск художньої, наукової, науково-популярної та історичної літератури. Серед них слід виділити інформацію про зміст профільного журналу «Книгарь» за редакцією Василя Старого (Короліва). Активну участь в його роботі брали Дмитро Дорошенко, Модест Левицький, Орест Левицький, Вадим Модзалевський, Андрій Ніковський, А. Пильченко, Софія Русова, Юрій Тищенко, Кость Широцький. На сторінках часопису регулярно друкувалася інформація про найновіші українські друковані видання.⁴⁵

Заходи щодо збільшення випуску українських видань досить широко висвітлені відклялись у тогочасних публікаціях. Різні за жанровою формою (від рецензії до замітки) газетні матеріали відбивали як якісні, так і кількісні показники видавничої справи. Одна з найважливіших груп матеріалів стосується випуску художньої літератури і, насамперед, творів класиків української і зарубіжної літератури. У пресі з'явилася повідомлення про підготовку і вихід у світ у катеринославському «Українському видавництві» повного «Кобзаря» Т.Шевченка, про дуже гарне видання «Кобзаря» у Харкові з вступним словом професорів Дмитра Багалія і Миколи Сумцова. У видавництві «Вік» видано твори Івана Котляревсько за редакцією Сергія Єфремова, поеми Івана Франка «Іван Вишенський» та «На Святоюрській горі». У Львові Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка здійснило передрук першого видання «Енеїди» Івана Котляревського, в Черкасах видано вибрані твори Степана Руданського. У видавництві «Друкар» розпочалося видання повного зібрання творів Лесі Українки у семи томах, планувалося видати байки Леоніда Глібова. В Києві вийшов альманах-декламатор «Скалки життя», упорядкований Сергієм Паночині. Газетна періодика міс-

тить інформацію і про переклади поетичних творів зарубіжних класиків. Це – «Драматичні твори» Олександра Пушкіна в перекладі Івана Франка та збірка ліричних поезій індійського поета Рабіндраната Тагора «Садівник» у перекладі Юрія Сірого (Юрія Тищенка. – *Г.Р.*).

На шпальтах газет постійно публікувалися інформаційні повідомлення про випуск нових поетичних творів. Як свідчить аналіз матеріалів, у зазначений період нових поетичних творів з'являлося мало. Це, насамперед, збірка поезій Дмитра Загула «З зелених гір», «Поезії» Якова Савченка та збірник поезій «Al fresco» Петра Карманського.⁴⁶

На сторінках періодики докладно представлена інформація про випуск прозових творів Михайла Коцюбинського, а також про підготовку до виходу у світ у видавництві «Криниця» 5 томів письменника-класика. У черкаському видавництві «Сіяч» випущено вибрані твори Івана Нечуя-Левицького, а, крім того, кілька популярних публіцистичних праць: «Унія і Петро Могила», «Перші українські князі», «Татари і Литва на Україні». У цьому ж видавництві вийшла повість Івана Франка «Великий шум»,⁴⁷ у Львові – «Народні оповідання» Марка Вовчка. У видавництві «Вік» – збірки творів Дмитра Марковича, оповідань Володимира Леонтовича, Степана Васильченка. Побачили світ повісті Бориса Грінченка «Сонячний промінь» і «Під тихими вербами», п'яте видання оповідань Модеста Левицького та ін.

Активно висвітлювала тогочасна преса хід підготовки і видання українською мовою зарубіжної художньої літератури. Так, з метою прискореного перекладу творів зарубіжних авторів у Катеринославі під керівництвом С.Б.Бачинського було створено гурток, який перекладав з іноземних мов на українську як художню, так і наукову літературу. Зокрема, С.Бачинським здійснено переклад оповідань Оскара Уайльда «Егоїстичний велетень» та «Щасливий принц», Олександра Купріна «Біла акація», Гі де Мопассана «Оздоба» й «Парасоль», Марка Твена «Собаки», Анатолія Франса «Кренділь»

та ін.⁴⁸ Крім цього, у видавництвах України було видано низку перекладів творів видатних зарубіжних письменників: Генріка Ібсена, Генріха Гейне, Гергарта Гауптмана, Джека Лондона, Френсіса Брет Гарта, Едгара По, «Хам» і «Rponia gutis» Елізи Ожешкової, перше в перекладі Модеста Левицького, друге – Софії Тобілевич, російських письменників Миколи Гоголя, Леоніда Андреева та ін. Другим виданням вийшли переклади історичних повістей – «Чернігівки» Миколи Костомарова і «Сагайдачного» Мордовця (перша в перекладі Бориса Грінченка, друга – Марії Загірньої). Видавництво «Час» випустило для дітей переклад «Дядькової Томової хатинки» Бічер-Стоу, а також повість Володимира Короленка «Без язика» у перекладі Павла Дятлова.

На шпальтах газет трапляються повідомлення про випуск нових творів українських письменників. Серед них – збірка оповідань Наталки Романович-Ткаченко «Життя людське», дві книжки Михайла Грушевського «Sub divo» і «З старих карток», повість Антона Крушельницького «Рубають ліс», збірка оповідань Хведота Майстренка «В огні і в крові», Клима Поліщука «Серед могил і руїн», Ф.Сінгалевича «Отець Сава» та ін.

Є в часописах і інформаційні повідомлення про видання драматичних творів: драматичної поеми Лесі Українки «Бояриня», історичної драми Спиридона Черкасенка «Про що тирса шелестіла», комедії Володимира Винниченка «Панна Марі», п'єси Степана Васильченка. Повідомлялося й про перевидання п'єс Спиридона Черкасенка «Хуртовина», Михайла Старицького «Богдан Хмельницький», Бориса Грінченка «Степовий гість», Івана Карпенко-Карого «Бондарівна», «Бурлака», «Мартин Боруля» та ін.

Помітне місце на сторінках періодичних видань відводилося публікаціям про наукові видання. Під рубриками «Література і наука», «Нові книжки і видання» часто вміщувалися матеріали про наукову, науково-популярну і суспільно-політичну літературу. Так, у видавництві «Український агроном» вийшли «Агрономічні порадики» за редакцією Аристарха Терниченка,

праці Л.Чикаленка «Агроном і кооператор», А.Григоровича «Машини в сільському господарстві». ⁴⁹

У газеті «Вільне життя» (Одеса) вміщено рецензію С.Ярвого на брошуру Степана Смаль-Стоцького «Діти, батьки і внуки Шевченка», ⁵⁰ в часописі «Волинська народна газета» (Житомир) – рецензію М. Лятошинського на книжку Григорія Коваленка «Українська історія». ⁵¹ Водночас в українській періодиці публікувалися повідомлення про видання в київському видавництві «Шлях» наукових праць Миколи Біляшівського «Наші національні скарби», Олександра Грушевського «З етнографічних студій І.Франка», Володимира Самійленка «Дбаймо про фонетичну красу мови». У київському видавництві «Серп і молот» вийшли також «Іван Франко як публіцист» Ростислава Заклинського, «Енгельс, Маркс і Ласаль про неісторичні нації» та «Похід Карла XII на Україну», ⁵² «Пропавший час. Українці під московським царством» (1654 – 1876 рр.) Дмитра Донцова, Михайла Драгоманова з передмовою Михайла Павлика (видання друге), «Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ ст. Частина перша (від початку ХІХ ст. до Михайла Драгоманова)» Юліяна Охримовича. У харківській газеті «Возрождение» вміщено рецензію професора Євгена Кагарова на дві популярні брошури професора Владислава Бузескула: «Найдавніша цивілізація в Європі» і «Шкільна справа в стародавніх греків». ⁵³ У чернігівському видавництві «Сіверянська думка» надрукована брошура Вадима Модзалевського «Основні риси українського мистецтва», в «Українському видавництві» в Катеринославі – книжка Софії Русової «Дошкільне виховання». ⁵⁴

Цікаві рецензії на «Ілюстровану історію України» Михайла Грушевського, «Історію Слобідської України» з 71 малюнком і картами Дмитра Багалія, «Начерк розвитку української літературної мови» Миколи Сумцова, «Як жило славне Запорожське низове військо» Дмитра Яворницького, «Політика (Державне будівництво України і міжнародні справи)» Олександра

Шульгіна. Є в часописах і матеріали про випуск наукової і науково-популярної літератури в провінції. Зокрема, в газеті «Слово» (Харків) вміщені матеріали про валківське видавництво «Українська бджола», де було видано такі книги: «Про бджіл», «Дещо про заведення пасічного господарства», «Практичне господарство», а в жовтні 1918 р. вийшло друге видання книжки агронома О.Невинського «Практичне пасічництво. Догляд за бджолами круглий рік».

У процесі опрацювання газетних джерел виявилися матеріали критичного характеру про недоліки у виданні наукової і науково-популярної літератури. Вельми показовою є одна з рецензій на брошуру Івасенка «Гетьманство на Україні», в якій відзначалося: «Під цікавою назвою читач нічого не знайде. Що таке гетьманат, звідкіль він взявся, чому появився, які його форми й характерні риси, яке місце в державному праві. Взагалі брошура – плід недовгої й неважкої науки й з боку науки нічого не варта».⁵⁵

На особливу увагу заслуговують газетні матеріали про видання підручників і навчальної літератури. За нашими підрахунками зазначена тематика складає найбільшу кількість публікацій і становить майже 30% від всіх газетних матеріалів з проблем видавничої справи. Слід відзначити, що ця група матеріалів містить переважно інформацію аналітичного жанру, в них порушувалися не лише важливі питання, пов'язані з поліпшенням роботи державних видавничих закладів, вдосконалення шкільної видавничої діяльності розвитком системи випуску шкільних підручників, а й піддавалися критиці номенклатурні працівники за недоліки у видавничій справі, висвітлювалися найзлободенніші проблеми видавничого життя. Для такого твердження дають підстави зроблені ним розрахунки у двох напрямках: а) виявлення питомої ваги матеріалів, надрукованих під рубриками «Українські підручники», «Шкільні підручники», «Нові підручники» та ін.; б) визначення рівня релевантної інформації у матеріалах, підготовлених штатними і позаштатними кореспондентами видань.

Про жанрову спрямованість цих матеріалів свідчать дані, систематизовані у зведеній таблиці №5.⁵⁶

Питома вага матеріалів про видання шкільних підручників у загальному масиві джерел про видавничу справу в українській газетній періодиці (травень – грудень 1918 р.)

Таблиця №5(%)

Жанри	Центральна преса	Губернська преса	Повітова преса
Стаття	5	2	1
Кореспонденція	65	60	58
Замітка	30	38	41

Аналіз публікацій показує, що статті з проблем шкільної видавничої справи з'являлися у центральній і особливо в губернській і повітській пресі дуже рідко. Натомість кореспонденції і замітки були основними формами подачі інформації. В даному разі нас передусім цікавить не стільки авторське представництво, скільки змістовний бік справи, оскільки ці публікації віддзеркалюють суто змістовний підхід до висвітлення зазначеної теми. Аналіз газетних матеріалів за інформаційними – ознаками наявності словосполучень відповідного змісту, свідчить, що, окрім постійних рубрик «Українські підручники для початкових шкіл», «Нові підручники», ця тема текстологічно присутня і в рубриках «Бібліографія», «Література і наука», «Нові книжки». Вони з'являлися на сторінках українських газет одна за одною через невеликий проміжок часу і не зникали протягом усього досліджуваного періоду. Більшість публікацій характеризуються постійною тематичною добіркою, різноманітністю, оригінальними думками і пропозиціями. Незважаючи на порівняльно – невеликі кількісні ознаки фізичного обсягу, що вони їх займали на шпальтах газет, ці матеріали в плані інформаційного змісту досить насичені релевантною інформацією. Публікації такого змісту характерні не лише для центральної преси. Відповідні матеріали вміщували навіть повітові газети, незважаючи на свій, зрештою, повітовий статус і невеликий обсяг.

Привертають увагу публікації про проведення першого конкурсу на кращий підручник українською мовою. Переможці конкурсу нагороджувалися відповідно преміями: перша – 10000, – друга 5000 і третя – 2000 крб.⁵⁷ Водночас у пресі опубліковано закон Ради Міністрів, за яким Міністерству народної освіти і мистецтва було виділено 2000000 крб. на видання шкільних підручників.⁵⁸ Група публікацій висвітлювала конкретні напрями реалізації програми щодо забезпечення початкової і середньої шкіл підручниками і допоміжною навчальною літературою. На нашу думку, особливий інтерес для фахівців мають джерела, що відбили пошук зв'язків різних за профілем видавництва з громадськими і державними установами як однієї з важливих умов розв'язання завдання по випуску шкільних підручників. Коло цих джерел різноманітне. Найбільш поширеними є матеріали про підготовку і продаж нових підручників, допоміжної навчальної літератури. Українські газети регулярно повідомляли про випуск шкільної літератури з арифметики, української мови і літератури, історії та інших предметів.

Своєрідним інформатором рівня висвітлення цієї теми є дані про авторів і зміст навчальної літератури, час і місце її видання. За підрахунками автора, такі матеріали становлять близько 80% від усієї кількості матеріалів на зазначену тему і представлені в основному хроніками. Серед зазначеної групи джерел заслуговують на увагу матеріали про підручники, навчальні посібники з української мови, авторами яких були відомі науковці.⁵⁹ Зокрема, в одному з відгуків на «Українську граматику для самонавчання» Модеста Левицького у «Волинській газеті» від 15 вересня 1918 р. зазначалося, що грамика його з'явилась, як і деякі інші граматики, через те, що авторові довелося останнім часом бути лектором на українознавчих курсах і вчителем української мови у старших класах середньої школи.

Мета таких бібліографічних матеріалів-оглядів – привернути увагу державних установ, педагогічних працівників до своєчасного забезпечення початкової і середньої школи всією необхід-

ною навчальною літературою. У зазначеній групі джерел значне місце належить матеріалам, що розповідають про стан підготовки і видання українсько-російських словників. На шпальтах газет вміщено вичерпну інформацію про чотири томний «Словник української мови» Бориса Грінченка, «Словник українсько-московський» Василя Дубровського, «Російсько-український словник» В. Сильченка за редакцією Івана Огієнка та ін. Є в часописах і довідковий матеріал про найкращі кишенькові словники, зокрема про «Український правописний словничок з короткими правилами правопису» Григорія Голоскевича, «Український правопис» ч. I, «Словничок» Андрія Ніковського, «Кишеньковий російсько-український словничок» О. Гудими, «Правничий словник» Е. Ванека⁶⁰ та ін.

При опрацюванні газетних джерел зазначеної проблематики виявилися також матеріали, які відбили критичне ставлення громадськості до авторів окремих підручників та навчальних посібників для української школи. Це матеріали переважно у формі рецензій, де йдеться про низький рівень окремих навчальних посібників та підручників. Вельми показовою щодо цього є рецензія на підручник для учнів середніх шкіл та посібник для самоосвіти І. М. Яковлева «Краткий курс украинского языка», де відзначалося, що автор зовсім не знає української мови, не розуміє її духу, її фонетичних та морфологічних законів, «...та й взагалі граматику як науку кепсько собі уявляє».⁶¹

Загалом видавнича справа за період Української Держави досягла великих успіхів. Наприкінці 1918 р. у Наддніпрянській Україні існувало понад 120 видавництв,⁶² які випустили кілька мільйонів україномовних книжок. Причому видавництва знаходилися не тільки у таких великих містах, як Київ, Катеринослав, Одеса, Харків, але і в значно менших – у Вінниці, Черкасах, Павлограді, Олександрівську, Гадячі, Широкому на Херсонщині.⁶³

Значне місце на сторінках періодичних видань відводилося оглядові українських журналів. Насамперед, слід відзначити, що за досліджуваний період було засновано 8 двотижне-

вих журналів («Сільський господар», «Кооперативна зоря», «Гедзь», «Українські медичні вісті», «Вістник ветеринарної медицини», «Універсальний журнал», «Вістник громадської агрономії», «Рілля»).

Існували ще 3-и журнали-тижневики, («Комашня», «Народня справа», «Око») і 4-и тижневих газет («Власна хата», «Самостійник» згодом став щоденною газетою, «Наша думка», «Залізничний дзвін»).

Виходило й 11-й журналів місячників. З-поміж них виділимо історичний журнал «Наше минуле», що почав виходити влітку 1918 р. за редакцією Павла Зайцева. Думка про видання такого часопису виникла ще в 1917 р. в середовищі культурних діячів, які гуртувалися навколо товариства «Друкар», що восени того ж року перебралося з Петербурга до Києва. На сторінках видання знайшли місце цінні праці з історії України, літератури, мистецтва, культури, спогади і листування, етнографічні матеріали тощо. Перше число журналу з'явилося в серпні 1918 р. обсягом 13 друкованих аркушів, накладом у 6 500 примірників. Усього за 1918 р. вийшло три випуски обсягом 13 – 15 аркушів кожна. З них друге число часопису видано в кількості 5 000 примірників. У виданні журналу взяли участь найвизначніші наукові і літературні сили України. Часопис чудово оформлений художником Георгієм Нарбутом, який у 1917 р. переїхав з Петербурга до Києва. В номерах журналу за 1918 р. вміщено чимало цікавих історичних статей з різної проблематики, опубліковано цікаві архівні джерела.⁶⁴

Видавали свої журнали і професійні організації. У Києві виходив «Вістник Всеукраїнської спілки лікарських помічників, помічниць і акушерок». Всеукраїнська учительська спілка при найближчій участі Софії Русової, Спиридона Черкасенка, Якова Чепіги, Олександра Дорошкевича видавала свій місячник «Вільна українська школа». Виходили також «Лісовий вістник», «Українська кооперація», «Закон і право», «Згода», «Наше слово», альманах-збірник «Досвід».

Про стан та розвиток національної літератури давали уяв-

лення журналі «Шлях», «Літературно-науковий вістник». Серед рубрик журналів, крім літературно-критичних, були й оглядові, де подавалися відомості про розвиток літератури в Україні й закордоном, друкувалися огляди нових видань, літератури тощо.

В українській періодиці у тематичних рубриках «Нові журнали» та «Нові газети» широко рецензувалися українські часописи: перша книжка журналу «Внешкольное просвещение» («Позашкільна освіта»),⁶⁵ 4 – 7 книжки «Літературно-наукового вістника»,⁶⁶ 1 – 4 числа журналу «Сільський господар»,⁶⁷ перший номер журналу «Вістник громадської агрономії»,⁶⁸ 8 – 9 числа журналу «Вільна українська школа»⁶⁹ та ін.

Так, у кореспонденції про конотопський часопис «Кооперация и жизнь» «Черниговская земская газета» писала: «Судячи по числам, зазначеним українською мовою на обгортці, можна було б подумати, що часопис береться до дійсного освідмлення народу і буде підходити до нього з його мовою. Але у №2 часопису – крім 2 – 3 хронік, заміток – всі статті друкувалися російською мовою – жодної по-українському. І се дивно, бо Конотопщина має населення майже цілком українське».⁷⁰

За нашими підрахунками, матеріали, що подавали інформацію про заснування і діяльність українських періодичних видань, були досить конкретними: коефіцієнт інформаційної насиченості цих публікацій дорівнював 5 балів.

Отже, українська преса у досліджуваній період широко відобразила процес становлення українського книговидання, заснування нових національних видавництв, друкарень, книгарень. Періодика регулярно інформувала громадськість України про випуск нових періодичних видань, української книжки. За доби Центральної Ради національні видавництва і друкарні і, насамперед, «Сіяч», «Шлях», «Слово», Євгена Череповського та «Вернигора» масовими тиражами випускали сотні найменувань суспільно-політичної, історичної, художньої та навчально-методичної літератури українською мовою. Особливу увагу

періодичні видання приділили великим книгарням і видавництвам за доби Української держави 1918 р. Серед –них «Київська старовина», «Час», «Вернигора», «Робітнича книгарня», Череповського та ін. Газетна періодика зробила помітний внесок у справу пропаганди української книжки.

1. Черниговская земская газета. – 1918, 5 січ.
2. Нове видавництво // Вісн. Лубен. громад. комітету. – 1917, 23 берез.
3. Вісн. тов-ства «Просвіта» у Катеринославі. – 1917, 8 квіт.
4. Нова Рада. – К, 1917. – 2 верес.
5. Робітнича газета. – К, 1917. – 8 лип.
6. Вісн. тов-ства «Просвіта» у Катеринославі. – 1917, 15 квіт.
7. Звенигородська зоря. – 1917, 12 трав.
8. Рух. – Харків, 1918. – 23 квіт.
9. Дорошенко Д. Українське письменство в 1918 р. // Нова Рада. – 1918, 9 січ.

1. Звенигородська зоря. – 1917, 12 трав.
2. Вісн. тов-ства «Просвіта» у Катеринославі. – 1917, 24 берез.
3. Там само. – 25 черв.
4. Нова Рада. – 1918, 9 січ.
5. Вісн. тов-ства «Просвіта» у Катеринославі. – 1917, 18 лип.
6. Нова Рада. – 1917, 1 груд.
7. Там само. – 14 груд.
8. Черниговская земская газета. – 1918, 5 квіт.
9. Рух. – Харків, 1918. – 23 квіт.
10. Разета Гадяцького земства. – 1917, 11 верес.
11. Діло. – Львів; 1918, 20 квіт.
12. Нова Рада. – 1918, 10 січ.
13. Українські шкільні книжки // Вісн. тов-ства «Українська хата» в Херсоні. – 1917, 24 черв.
14. Вісн. Лубенського громад. комітету. – 1917, 13 черв.
15. Від Міністерства освіти // Черниговская земская газета. – 1918, 9 берез.

16. Громадянин. – Житомир, 1917. – 23 верес.
17. Звенигородська зоря. – 1917, 15 трав.
18. Черниговская земская газета. – 1918, 9 лют., 9 берез.
19. Газета Гадяцького земства. – 1917, 11 верес.
20. Нова громада. – Харків, 1917. – 1 груд.
21. Шахрайство без прикраси // Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 24 квіт.
22. Нова Рада. – 1917, 22 верес., 3, 6 жовт.
23. Газета Гадяцького земства. – 1917, 6 лип., 11, 21 верес.
24. Нова Рада. – 1917, 6 жовт., 25 листоп.
25. Поділля. – 1918, 6 квіт.
26. Ніковський А. «Книгарь» // Нова Рада. – 1917, 17 жовт.
27. Меженко Ю. Українська книжка часів Великої революції. – К., 1988. – С. 5.
28. Волинська газета. – Житомир, 1918. – 4 жовт.
29. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1920. – Ужгород, 1923. – Т 2. – С. 369.
30. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1184. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 50.
31. Рудий Г. Преса Української Держави. 1918. – К., 1996. – С. 149.
32. Там само. – С. 149–150.
33. Новості дня. – К., 1918. – 13 верес.
34. Волинська народня газета. – Житомир, 1918. – 7 лип.
35. Там само. – 21 верес.
36. Волинська газета. – 1918. – 29 верес.
37. Дорошенко Д. Українська література в 1918 році // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 лют.
38. Волинська народня газета. – 1918, 31 груд.
39. Народне життя. – Катеринослав, 1918. – 5 черв.
40. Волинська народня газета. – 1918, 27 лип.
41. Вільне життя. – Одеса., 1918. – 22 черв.
42. Волинська народня газета. – 1918, 7 лип.
43. Новості дня. – 1918, 24 сент.
44. Рудий Г. Вказ. праця. – С. 153.

45. Волинська газета. – 1918, 17 верес.
46. Рудий Г. Вказ. праця. – С. 153–154.
47. Там само. – С. 155.
48. Земське діло. – Харків, 1918. – 20 лип.
49. Державний Вістник. – Київ, 1918. – 23 черв.
50. Рудий Г. Вказ. праця. – С. 158.
51. Одесскій листок. – 1918, 25 июля.
52. Волинська газета. – 1918, 29 верес.
53. Кравець С. Українська книжка в 1918 р. // Друга Міжнарод. наук. конф. «Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 р. // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 5. – С. 133.
54. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції // Наш шлях. – 1919. – 4 груд.
55. Рудий Г. Вказ. праця. – С. 137.
56. Новий журнал // Земське діло. – 1918, 30 июля.
57. Вільне життя. – 1918, 15 серп.
58. Нові видання // Селянське слово. – Київ, 1918. – 8 верес.
59. Провесінь. – Лохвиця, 1918. – 30 серп.
60. Нова Рада. – 1918, 13 жовт.
61. Черниговская земская газета. – 1918. – 20 июля.

Grygoriy Rudyi

**DEVELOPMENT OF PUBLISHING DURING THE EXISTENCE
OF THE TSENTRALNA RADA AND THE UKRAINIAN STATE
(IN AN APPRAISAL OF THE UKRAINIAN PRESS OF (1917-1918))**

In this paper the role and point of the state institutions, educational and public organizations are considered through the development of publishing activities in the period of Central Council and Hetmanate from publicist estimation. The main activity aspects of Ukrainian publishing houses are clarified as well as specifics of print functioning during the difficult period of Ukrainian society.